

Adile
Sultan
Sarayı'nın
yangından
sonraki
hali (1988)

arak 1969-1970'te idare ve dershaneler buraya taşınmış, esas saray binası ise sadece yatakhane olarak kullanılmıştır. Saray son yıllarda çok bakımsız bir hale gelmiş ve ihtişamına yakışmayacak bir biçimde kullanılır olmuştu. Nihayet 1986 yılı Mart ayının ilk günlerinde gece çıkan bir yangın sonunda tamamen yandı. İçinde eskiden kalan bazı değerli eşyalarla bilhassa büyük aynalar da yok oldu. Bugün Adile Sultan Sarayı'ndan sadece kâgir dış duvarlar kalmıştır.

M. Celâlettin Atasoy'un yazdığına göre 32 x 93 m. ebadında olan Adile Sultan Sarayı'nda elli beş oda, iki salon ve bir de büyük taşlık bulunuyordu. Sahilden dönemeçli bir yolla yukarı çıkılarak varılan sarayın biri denize öteki ise yana açılan iki ana kapısı vardı. Denize bakan esas cephede dört mermer sütunlu sahanlığa (veranda) iki taraflı merdivenden çıkılıyordu. Bu kapının arkasında mermer döşeli bir sofa bulunuyor, buradan iki taraflı bir merdiven yukarı kata çıkışı sağlıyordu. Yukarı kat Adile Sultan'ın özel dairesi idi. Duvarlarında altın yaldızlı çerçeveli büyük aynalar bulunan bu dairenin sofa ve odalarının tavanları renkli nakışlar ve resimlerle bezlenmişti. Sarayın en ilgi çekici taraflarından biri de Adile Sultan dairesinin arkasında yer alan beyzî (oval) biçimli ve on iki sütuna oturan büyük salondur. Bu kısmın da tavanı nakışlarla süslenmişti. Bu salonun arkasındaki bir kapıdan bahçeye bakan dairelere geçiliyordu. Bunlar bir merdivenle alt kat sofa-sına bağlanmış olup bu sofa da yandaki dış kapıdan bahçeye açılıyordu.

Saray müştemilâtından en arkada olan hizmetkâr ve seyislerin dairesi daha önce ortadan kalkmış ve arazisi mülkiyetten çıkmıştı. Aşağıda Boğaz yolu

üzerinde de mülkiyetten çıkmış olan bir ek bina vardır. Sarayın, Boğaziçi'ndeki yalı ve köşkerin ekserisinde olduğu gibi, evvelce deniz kıyısında da bir ek yapısı ile 9.50 x 6 m. ölçüsünde havuzu ve deniz hamamı vardı. Arkadaki büyük korudan buraya, yolun üzerini aşan ahşap bir köprüden geçilirdi. Adile Sultan Sarayı Boğaziçi'nin manzaraya en hâkim bir yerinde kurulmuş heybetli bir yapı idi. Gerek dış, gerek iç mimari ve süslemesi XIX. yüzyıla tamamen hâkim olan Batı üslûbunda yapılmıştı.

İyi ve bilgili bir restorasyonla yaşatılması gereken bu tarihî eserin mahvolması, Boğaziçi'nin güzelliği bakımından büyük bir kayıptır.

BİBLİYOGRAFYA :

Cemil Topuzlu, *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, İstanbul 1951, s. 87; a.e. (nşr. Hüseyin Hâtemi—Aykut Kazancıgil), İstanbul 1982, s. 70; Sedat Eldem, *Boğaziçi Anıları*, İstanbul 1979, resim 189; Pars Tuğlacı, *Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi*, İstanbul 1981, s. 243-244; M. Celâlettin Atasoy, *Kandilli'de Tarih*, İstanbul 1982, s. 93-100; Anonim, "Kandilli Kız Lisesi'nin Tarihçesi", *Boğaziçi*, I/5, İstanbul 1937, s. 20-22.

SEMAVİ EYİCE

ADİLİYYE

(العادية)

Ebü Ömer Bedreddin Muhammed
b. Ömer el-Âdil el-Abbâsî'ye

(ö. 970/1562)

nisbet edilen bir tarikat.

Mekke'de doğan Bedreddin el-Âdilî'nin tarikat silsilesi Sühreverdiyye'nin Buzgüşîyye şubesinin kurucusu Necîbüddin Ali b. Buzgüş'a (ö. 678/1279) ulaşır. Bu bakımdan Adiliyye'yi Sühreverdiyye'nin bir kolu olarak değerlendirmek mümkündür. Sohbet, biat ve zikir telki-

ni üzerine kurulan Adiliyye'nin bir adı da Bedriyye'dir. Bedreddin Muhammed el-Âdilî'nin *Risâletü'l-Âdiliyye fî beyânî'l-farq ve'l-cem' fî mezhebi's-şüfiyye, el-Hulâşatü's-şuğrâ fî makâşîdi sâlikî'd-dünyâ ve'l-âhire ve Behcetü'l-esrâr* adlı üç eseri vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Zebîdî, *İkdü'l-cevheri's-şemîn* (M. Tancî nüshası fotokopisi), DİA Ktp., nr. 4622, s. 87; a.m.f., *İthâfû'l-aşfiyâ* (M. Tancî nüshası fotokopisi), DİA Ktp., nr. 4618, s. 244; Harîrîzâde, *Tibyan*, I, vr. 108^b-109^a, 267^b; Brockelmann, *GAL*, II, 513-514; Tahsin Yazıcı, "Tarikat", *İA*, XII/1, s. 4.

NİHAT AZAMAT

ADİLŞAHİ

(عادل شاهي)

Eskiden Doğu'da imal edilen
kâğıt türlerinden biri
(bk. KÂĞIT).

ADİLŞAHİLER

Hindistan'ın güneybatısındaki
Bîcâpûr bölgesinde hüküm süren
bir Türk hânedanı
(1489-1686).

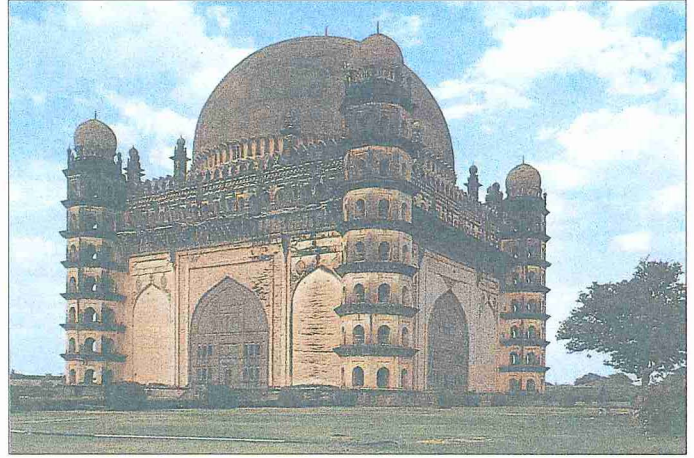
Hânedanın kurucusu Yûsuf Âdil Han, Behmenî Devleti'nin (1347-1527) meşhur veziri Mahmud Gavân'ın hizmetinde bir gulâm* idi. Yûsuf Âdil zamanla Behmenî sarayında terfi ederek Devletâbâd valiliğine tayin edildi. Behmenî hânedanının çöküşüne sebep olan entrika ve mücadelelerde faal bir rol oynadı ve daha sonra Bîcâpûr valisi oldu. Behmenî Devleti'nin yıkılmasından sonra ortaya çıkan beş mahallî hânedandan (Berîdşâhîler, İmâdşâhîler, Nizamşâhîler, Golkonda Kutubşâhîleri) biri de Âdilşâhîler'dir. Yûsuf Âdil, 1489'da adına hutbe okutarak Bîcâpûr'da bağımsızlığını ilân etti. Yûsuf Âdil'in, Osmanlı Sultanı II. Murad'ın oğlu olduğu ve ağabeyi II. Mehmed tahta çıktığı zaman öldürülmesinden endişe eden annesi tarafından çıkarıldığı iddia edilmişse de bunun, hânedanı yüceltmek isteyen o devrin tarihçileri tarafından uydurulan asılsız bir iddia olduğu artık anlaşılmıştır.

Yûsuf Âdil Han'ın Âdilşâhîler Devleti'ni kurması, öteki dört hânedanla aralarında bazı anlaşmazlıkların çıkmasına sebep oldu. Bu beş hânedan birbirlerini kıskandıkları gibi, içlerinden birinin büyüüp genişlemesini de hoş karşılamıyorlardı. Bu yüzden bir hânedan kuvvetlendiği zaman diğerleri ona karşı ittifaklar meydana getiriyordu. Yûsuf

Âdil de buna benzer bir durumla karşılaştı. Önce, Behmenîler hânedanını idaresi altına alan Kâsım Berîd (ö. 1504), Gülberge şehri civarında Yûsuf Âdil'e hücum etti. Fakat Kâsım'ın müttetik olan Nizamşâhîler'den Ahmed bu harekâta katılmayınca, Kâsım Yûsuf karşısında mağlûp oldu. Daha sonra yapılan başka bir ittifak dolayısıyla Yûsuf, Kâsım Berîd'e yardımcı kuvvetler gönderdi. Yûsuf Âdil, 1504 yılında Gülberge şehrini topraklarına kattı ve artık kendisini yeterli derecede kuvvetli hissettiği için Şii mezhebini kabul etti; böylece Hindistan'da Şiiliği resmen kabul eden ilk müslüman hükümdar oldu. Onun bu hareketi kendi ülkesindeki Sünnîler'in tepkisine yol açtığı gibi, Kâsım'ın yerine geçen oğlu Ali Berîd'in de Yûsuf'a karşı öteki devletlerle bir ittifak meydana getirmesine sebep oldu. Yûsuf Âdil, bu müttetiklere karşı koyamayarak önce İmâdşâhîler'den Alâeddin'in yanına, sonra da Handeş'e kaçtı. Fakat buna rağmen mücadeleden vazgeçmedi ve Alâeddin'in yardımıyla Ali Berîd'i mağlûp ederek Bîcâpûr'u geri aldı. Yûsuf Âdil Han 1510 yılında ölünce yerine on üç yaşındaki oğlu İsmâil geçti.

Yûsuf Âdil ölmeden önce Kemal Han'ı oğluna nâib tayin etmişti. Kemal Han'ın yaptığı ilk iş, Sünnîliği yeniden devletin resmî mezhebi olarak kabul etmek oldu. Bu sırada Portekizliler Goa Limanı'nı işgal ettiler. Âdilşâhîler 20 Mayıs 1510'da burayı geri aldılarsa da kasım ayında Portekizliler limanı yeniden ele geçirdiler. Ayrıca Vicayanagar Hindûları da Âdilşâhîler'in topraklarından bazı yerleri zaptetmişlerdi. Kemal Han ise İsmâil'i öldürerek onun yerine hükümdar olmak istiyordu. Ancak gayesini gerçekleştirilmeden İsmâil'in annesi tarafından öldürüldü. Kemal Han'ın yerine Hüsrev Türk Lârî, "Esed Han" unvanıyla vezir oldu. İsmâil 1514'te ülkesine saldıran Ali Berîd ve müttetiklerini Bîcâpûr şehri yakınında mağlûp etti. Bu sırada Safevî Hükümdarı Şah İsmâil, Hindistan'daki birkaç hükümdara elçiler göndermişti. Bunlardan Bîder'e gönderilen elçi orada hapsedilmiş, ancak Âdilşâhîler'in araya girmesiyle serbest bırakılmıştı. Şah İsmâil'in bu olay üzerine yazdığı mektupta İsmâil'e "şah" diye hitap etmesi, onun için bir övünme vesilesi oldu. İsmâil Âdilşah 1521'de kaybettığı toprakları geri almak üzere Vicayanagar Hindûları üzerine bir sefer tertiple-diye de başarılı olamadı. Bir ev-

Muhammed
Âdil Şah
Türbesi
Bîcâpûr-
Hindistan

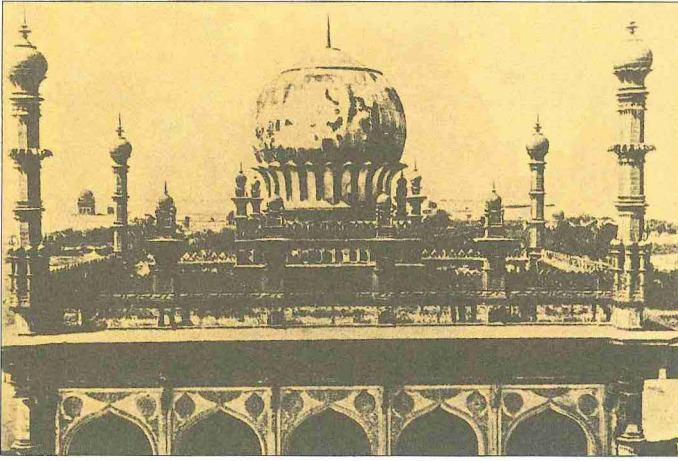
lilik sebebiyle Solapûr şehrinin çeyiz olarak Nizamşâhîler hânedanına bırakılmak istenmesi, bölgede yeni savaşılar açtı. Nitekim Âdilşâhîler 1525'te kendi ülkelerine saldıran Nizamşâhîler, Berîdşâhîler ve İmâdşâhîler'in birleşik ordularını bozguna uğrattılar. İsmâil 1530'da Bîder'i istilâ ettiyse de şehri Ali Berîd'e geri verdi. Buna karşılık Ali Berîd'in sözünde durmayarak vaad ettiği iki yeri iade etmemesi yeni bir savaşın çıkmasına sebep oldu. İsmâil, Nizamşâhîler ile birleşerek Ali Berîd'i tekrar mağlûp etti (1532). Yapılan anlaşmaya göre Golkonda bölgesi İsmâil'e verilecekti. Ancak İsmâil bir süre sonra adı geçen bölge üzerine tertiple-diği bir sefer sırasında öldü (1534).

İsmâil'in yerine oğlu Mallu geçti, fakat kısa bir süre sonra onun hükümdarlığa layık olmadığı anlaşıldı ve gözlerine mil çekilerek tahttan indirildi; yerine kardeşi İbrâhim geçirildi (1535). Yeni sultan Hanefî mezhebini devletin resmî mezhebi olarak kabul etti. Ancak, Türkler'in büyük bir kısmını devlet hizmetinden çıkararak yerlerine Dekkenliler'i aldı. Görevden uzaklaştırılan Türkler Vicayanagar racasının hizmetine girdiler. Böylece Âdilşâhîler ordusu zayıfladı. I. Burhan Nizamşah bu durumdan faydalanarak Bîcâpûr'u istilâ ettiyse de daha sonra çekilmek zorunda kaldı ve bir daha Âdilşâhîler'le savaşmamak şartıyla barış yaptı (1537). Ancak Nizamşah sözünde durmadı; öteki üç müslüman devlet ve Vicayanagar racası ile bir ittifak meydana getirerek Âdilşâhîler ülkesine girdi. Fakat geri püskürtüldü (1543). Bu savaşlar daha sonraki yıllarda da devam etti. İbrâhim Âdilşah 1558 yılında ölünce yerine geçen oğlu Ali tekrar Şii mezhebine döndü.

I. Ali Âdilşah Vicayanagar Hindû Devleti'yle yapılan ittifakların bölgedeki müslüman devletlerin Vicayanagar hâkimiyeti altına gireceğini anlamıştı. Bu sebeple 1564'te dört müslüman devlet onun gayretiyle Vicayanagar'a karşı birleşti ve Talikota'da Hindûlar ile büyük bir meydan savaşı oldu. Bu savaşta kazanan müslümanlar, Vicayanagar Hindû Krallığı'na son verdiler. Daha sonra Âdilşâhîler, Portekizliler'e karşı Nizamşâhîler ile birleşerek Goa ve Çaul limanlarını kuşattılarsa da başarı sağlayamadılar (1569). I. Ali 1579 yılında öldü; yerine aynı aileden İbrâhim b. Tahmasb geçti.

II. İbrâhim'in hükümdarlığı sırasında kudret ve zenginliği zirveye ulaşan Âdilşâhîler, 1612'de Bîder'i alarak Berîdşâhîler Devleti'ne son verdiler ve komşuları Bâbürlüler ile de dostluk kurdular. II. İbrâhim'in 1626'da ölümü üzerine yerine oğlu Muhammed geçti. Onun zamanında Bâbürlüler'den Şah Cihan'ın Âdilşâhîler'e karşı düşmanca bir tavır takındığı görülmektedir. 1631 yılı sonlarından itibaren Bâbürlü ordusu Bîcâpûr'u istilâya başladı. 1636'da Âdilşâhîler Bâbürlü hâkimiyetini tanıyan bir barışa zorlandılar. Daha sonraki yıllarda ise Bâbürlüler ile iyi münasebetler sürdürüldü; ancak 1656'da Muhammed Âdilşah'ın ölümü ve yerine oğlu Ali'nin geçirilmesi, ortalığın yeniden karışmasına sebep oldu.

Şah Cihan, Ali'nin tahta çıkarılmasına itiraz ederek oğlu Evrengzîb'e Âdilşâhîler'in ülkesini istilâ etmesini emretti. Evrengzîb, 1657 yılı başlarında Âdilşâhîler ülkesine girdi, önce Bîder, sonra da Kalyan şehirlerini ele geçirdi. Yağmur mevsiminin yaklaşması ve Şah Cihan'ın hastalığı yüzünden Evrengzîb Âdilşâhî-

1615 yılında
inşa edilen
İbrâhim
Rızâ Camii
Bîcâpûr-
Hindistan

ler'le bir barış imzaladı. Fakat Âdilşâhîler, Şah Cihan'ın hastalığından faydalanarak barış şartlarını yerine getirmediler. Âdilşâhîler bu defa başka bir tehlike ile karşılaştılar. Merâthâlar'ın reisi Şivâcî (Sivâcî), 1659'da Efdal Han kumandasındaki bir Âdilşâhîler ordusunu tuzağa düşürerek mağlûp etti. Bundan sonra Merâthâlar sık sık Bîcâpûr'a saldırdılar. II. Ali'nin 1672'de ölümü üzerine yerine dört yaşındaki oğlu Sikender geçti. Onun devrinde Merâthâlar'ın sonu gelmeyen baskısı ve Bâbürlüler ile yapılan savaşlar Âdilşâhîler'in çökmesine sebep oldu. Nihayet bir Bâbürlü ordusu 1685'te Bîcâpûr'u kuşattı ve bir yıldan fazla süren kuşatma sonunda şehir Bâbürlüler'e teslim oldu; bu arada hükümdar da esir düştü (4 Zilkade 1097/22 Eylül 1686). Böylece Âdilşâhîler hânedanı sona ermiş oldu.

Yaklaşık iki asır hüküm süren Âdilşâhîler hânedanının en parlak devri, I. Ali ile II. İbrâhim'in saltanat yıllarına rastlar. Âdilşâhîler, I. Ali'nin hükümdarlığı sırasında askerî ve siyasî bakımdan büyük güç kazandılar. Onun zamanında kuvvetli bir ordu meydana getirildiği gibi, Bîcâpûr müslüman Hindistan'ın en önemli şehirlerinden biri oldu. Âdilşâhîler hânedanının zirvesini teşkil eden II. İbrâhim devrinde ise özellikle kültürel yönden büyük bir gelişme meydana gelmiştir. Aynı zamanda şair ve sanatkar olan II. İbrâhim, sanatçıları ve ilim adamlarını himaye etmiş, başşehir Bîcâpûr'u onlar için cazip bir merkez haline getirmiştir. Âdilşâhîler ayrıca büyük imar faaliyetlerinde de bulunmuşlar ve Bîcâpûr'un her yanında, bazıları bugüne kadar gelen birçok saray, cami ve türbe yaptırmışlardır. Bunlardan İbrâhim Âdilşâh ile Muhammed Âdilşâh'ın türbeleri

ve Ali Âdilşâh'ın mescidi kayda değer yapıları teşkil eder. Bîcâpûr'da birçok şair ve sanatkarın yanı sıra bazı önemli tarihçiler de himaye ve teşvik görmüştür. Bunlar arasında II. İbrâhim'in himaye ettiği, *Gülşen-i İbrâhîmî* veya *Târîh-i Firîşte* adıyla bilinen eserin müellifi Muhammed Kâsım Firîşte en önde gelenidir. Eseri sadece Bîcâpûr tarihi için değil, bütün Hindistan tarihi için de önem taşımaktadır.

Âdilşâhîler İran ile siyasî, ticarî, sosyal ve kültürel yönden çok sıkı temaslarda bulunmuşlardır. Özellikle ticarî münasebetler daha çok deniz yoluyla gerçekleşmiştir. Bu ticaret, Portekizliler'in batı sahillerindeki faaliyetleri sebebiyle aksamışsa da, XVI. yüzyılın sonlarında Portekiz gücünün zayıflaması ile yeniden canlanmıştır. Pamuk, pamuklu dokumalar, pirinç, şeker, baharat gibi maddeler bu ticaretin temel ihraç malları olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA:

Firîşte, *Târîh: History of the Rise of the Mahomedan Power in India* (trc. John Briggs), Lahore 1977, III, 4; *The Cambridge History of India*, Cambridge 1928, III, 426, 444; a.e., Cambridge 1937, IV, 261-262; Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, I, 437; [T. H.], "Âdilşâhîlar", *İA*, I, 141-142; J. S. Cottan, "Bîcâpur", *İA*, II, 597; P. Hardy, "Âdil-Şâhs", *El²* (İng.), I, 199; R. M. Eaton, "Âdelşâhis", *Elr.*, I, 452-456.

ERDOĞAN MERÇİL

ÂDİYÂT SÜRESİ

(سورة العاديات)

Kur'an-ı Kerîm'in yüzüncü süresi.

Mekke döneminde Asr süresinden sonra nâzil olmuştur. Medenî sürelerden olduğu da söylenmiştir. Ancak konusu ve üslûbu itibarıyla Mekki sürele-

rin belirgin özelliğini taşımaktadır. Yeminle başlayan sürelerden olup on bir âyettir. *Fâsıla**sı elif, dâl ve râ (ا-د-ر) harfleridir. Adını, ilk âyette geçen âdiyât kelimesinden almıştır. Müfessirler âdiyât kelimesini genellikle, "soluk soluğa koşan savaş atları" olarak anlamışlardır. Esasen âdiyât, "hızla koşmak, seğirtmek" anlamına gelen ve at, deve gibi koşan hayvanlar hakkında kullanılan *adv* (عدو) kelimesinin ism-i fâil müennes cemidir. Sürekli olarak savaşa koşup düşmana hücum eden askerî birliğe ve akıncılara da *adiy* veya *âdiye* denilir. İkinci âyetteki *kadh* kelimesi ise "taşlı yollarda at nallarından çıkan kıvılcımlar" veya "baskın sonrasında kamp yerlerine geri dönünce geceleyin orada yakılan ateş" diye tefsir edilmiştir. İkime'den gelen bir rivayete göre *kadh*, kılıç ve mızrak çarpışmalarından çıkan kıvılcımlardır, vuruşmanın şiddet ve dehşetiyle ilgili bir mecazdır.

Sürenin ilk beş âyeti, kıyameti andıran bir savaş sahnesini canlandırmaktadır. Bu beş âyet, "uğultulu sesler çıkarak hızla koşan, kıvılcımlar, ateşler saçan, sabah erken baskınlar yapan, tozu dumana katan, düşman birliklerini kuşatıp onlara cepheden saldıran" cesur gazilerin Allah katındaki değerlerini ilân ve şanlarını yüceltir; müminleri de böyle olmaya teşvik eder. Daha sonraki âyetler, genelde insanoğlunun nankör ve menfaat düşkünü olduğuna dikkat çeker. İnsanın kendisinin de yakından şahit olduğu bu özelliğinin ona bir değer kazandırmayacağını, aksine ilerde başına iş açabileceğini ima eder. Nihayet süre, insanların bir gün yeniden dirilip Allah'ın huzuruna döneceklerini ve esasen Allah'ın hepsini bütün yönleriyle bildiğini hükme bağlayan âyetlerle son bulur. Böylece süre, Allah yolunda canlarını bile feda etmekten çekinmeyen inanmış ve fedakâr insanlarla en küçük bir çıkarı için başkalarının hakkını çiğneyen, aç gözlü ve nankör insanlar arasındaki çelişkiyi, inançları ve mânevî değerleri uğruna mücadele edenlerle, hak hukuk ve mukaddesat tanımadan toplumu kemirenler arasındaki farkı gözler önüne serer.

Bu süreyi yalnızca Asr-ı saâdet'te gerçekleşmiş olan İslâm inkılabının habercisi gibi görmek, sadece ona mahsus bir müjde sanmak da doğru değildir. Daha sonraki yüzyıllarda gerçekleşmiş olan yenilikler, özellikle savaş silâh ve